

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

УДК 502.4

ХАРАКТЕРИСТИКА КІВЕРЦІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «ЦУМАНСЬКА ПУЩА»

Мезенцева І.В.

Академія рекреаційних технологій і права

У статті досліджено стан природно-заповідних територій та об'єктів національного природного парку (НПП) «Цуманська пуща». Подано характеристику парку «Цуманська пуща» (географічне розташування, особливості рельєфу, водні об'єкти, ґрунти). Проаналізовано біологічне та ландшафтне різноманіття Цуманської пущі. Розглянуто туристично-рекреаційний потенціал парку. Запропоновано перспективні напрямки розвитку парку «Цуманська пуща».

Ключові слова: національний природний парк, природно-заповідні території і об'єкти, біологічне різноманіття, туристично-рекреаційний потенціал, екотуристичні маршрути.

Постановка проблеми. Збереження і відновлення біологічного та ландшафтного різноманіття – одне з найактуальніших завдань сьогодення, від вирішення якого залежать перспективи збереження і покращення навколишнього природного середовища як цілісної системи. Мережа природно-заповідних територій є своєрідним «барометром» стану природних систем, який відображає оцінку їх екологічної рівноваги. Тому заповідання природних територій повинно проводитись у регіонах, які завдяки своєму географічному положенню і специфіці природно-історичних умов, відзначаються наявністю мальовничих ландшафтів, своєрідною та рідкісною флорою і фауною, сприятливими рекреаційними ресурсами. Природно-заповідні території також служать ядром екологічної мережі, суть якої полягає в об'єднанні ділянок природних ландшафтів у цілісну систему для оптимального збереження раритетних екоотів, рідкісних видів флори та фауни [3; 7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади раціонального природоохористування, формування і розвитку мережі природоохоронних територій висвітлено в працях О. Адаменка, Т. Андрієнко, В. Барановського, В. Брусак, М. Голубця, М. Гродзинського, О. Маринича, Я. Мовчана, К. Ситника, С. Стойка, О. Топчієва, Ю. Шеляг-Сосонка, П. Шищенко, П. Царика [1; 7; 16]. Результати вивчення географічних та екологічних аспектів функціонування природно-заповідних територій Волинської області відображено у публікаціях В. Войтюка, О. Грицай, А. Грицюка, Ю. Грищенка, Л. Гулая, О. Дзам, Н. Жерш, Ф. Зузука, Н. Карпенко, З. Карпюк, Г. Коваль, І. Ковальчука, Л. Колошко, Р. Козлюка, В. Коніщука, Л. Коцун, С. Кравчук, Д. Кричевської, В. Кудрик, І. Кузьміщиної, С. Кукурудзи, Т. Лісовської, В. Матейчика, М. Мельничука, І. Мисковець, О. Міщенко, Я. Мольчака, В. Нагалока, В. Найдю, В. Павлова, Т. Павловської, О. Пащук, О. Прядко, Б. Сакура, Л. Сулік, Н. Тарасюк, Ф. Тарасюка, В. Трохимука, В. Тутейка, Л. Федік, В. Фесюка, О. Харів, М. Химина, Л. Черчик, О. Шумука, П. Яценка та ін. [2; 3; 6–12; 14; 15; 17].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Території Волинського Полісся притаманна різноманітність ландшафтів, рослинного і тваринного світу, унікальні історико-культурні пам'ятки. Дослідження природоохоронних територій області необхідне для оцінювання рівня їх досконалості та ефективності функціонування та формування екомережі в регіоні. Особливої уваги заслуговує Ківерцівський НПП «Цуманська пуща», який будучи ядром екологічної мережі національного значення на півдні Полісся, сприяє збереженню біологічного різноманіття у Європі та туристично-рекреаційному освоєнню території.

Мета статті. Метою статті є дослідження стану природно-заповідних територій та об'єктів НПП «Цуманська пуща» та виявлення основних шляхів його розвитку.

Виклад основного матеріалу. Станом на 01.01.2017 р. у Волинській області під охороною держави перебуває 391 об'єкт природно-заповідного фонду загальною площею 239489,12 га, з них 27 об'єктів загальнодержавного значення загальною площею 132636,84 га: 1 природний заповідник «Черемський» (площа 2975,7 га); 3 національних природних парки – Шацький (площа 48977 га), «Прип'ять-Стохід» (площа 39315,5 га), «Цуманська пуща» (площа 34467,89 га); 15 заказників; 4 пам'ятки природи; 3 парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва; 1 ботанічний сад і 364 об'єкти місцевого значення загальною площею 106852,28 га: 207 заказників; 121 пам'ятка природи; 8 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва; 27 заповідних урочищ. Відсоток заповідності по області складає 11,14% [4].

Ківерцівський національний природний парк «Цуманська пуща» створений відповідно до Указу Президента України від 22 лютого 2010 року з метою збереження цінних природних та історико-культурних комплексів. Парк створений на базі водно-болотних угідь і лісових масивів Ківерцівського району, на крайній межі Українського Полісся у межиріччі Стиру і Горині. Цей природний комплекс зберігає надзвичайно багате біорізноманіття, тут наявні рідкісні види

рослин і тварин, а болота вражають своєрідною флорою та фауною [5].

Цуманська пуца розміщена на двох геоморфологічних формах: на півночі – це Поліська низовина, на півдні – Волинська височина. Як і для Полісся в цілому, для парку характерний рівнинний рельєф. Найнижча точка (163 м над рівнем моря) розташована в південно-східній частині Цуманської пуці на р. Горинь, а найвища (210 м над рівнем моря) – в північній частині, південніше с. Рудники. Найбільші локальні перепади висот мають місце біля р. Горині і становлять приблизно 20 м, відносні висоти на профілях долин менших річок здебільшого не перевищують 5 м.

Територія парку належить до басейну Прип'яті, а точніше – до басейнів двох її приток – Стиру і Горині. Найбільшою річкою, яка перетинає Цуманську пуцу в східній її частині, є Горинь – права притока Прип'яті. Найбільшими річками Цуманської пуці є Путилівка, Кормин, Конопелька і Стубла. За режимом водозабезпечення річки належать до рівнинних з мішаним типом забезпечення з переважанням атмосферного (снігового та дощового).

У східній частині території, на межі Волинської і Рівненської областей розташоване Чортове болото, на якому є мережа каналів, найбільший з них – Радзивілівський канал – впадає в Кормин з правого боку. Крім Чортового болота, на території є багато боліт меншої площі, здебільшого лісових.

Переважаючими ґрунтами є дерново-підзолисті, в тому числі оглеєні, дернові та болотні ґрунти, а також низинні торфовища. Наявні також болотно-лучні та лучні ґрунти. Дерново-підзолисті ґрунти займають близько двох третин території. Найбільшою за площею і найкраще вираженою ділянкою торфовищ є Чортове болото, розташоване у східній частині Цуманського лісу.

Для Цуманської пуці характерна флора і фауна південної частини Полісся. Рівнинний рельєф, слабкий природний дренаж ґрунтів, сезонне перезволоження обумовили слабку придатність їх для використання як орних земель. Це сприяло збереженню на цій території лісової рослинності. У масиві переважають широколистяні та сосново-широколистяні ліси. Склад лісу не змінився внаслідок діяльності людей. Ростає унікальна для України дугласія, або «хвойний дуб», висота яких може сягати мало не 100 метрів, а вік 150-170 років, а подекуди зустрічаються 300-літні дуби, 200-вікові граби і сосни.

На території Цуманської пуці виявлено значну кількість рідкісних рослин, а саме: один вид з Європейського Червоного списку – смілка литовська (*Silene lithuanica*), два види із Додатку 1 Бернської конвенції – зозулині черевички справжні (*Syrripedium calceolus*) і кальдезія білозороліста (*Caldesia parnassifolia*), яку в Європі вважали зниклою біля 40 років, також 20 видів з Червоної книги України та 15 видів, що охороняються на території Волинської області. В лісових масивах Цумані зростає близько 10 видів орхідей, також є ціла низка угруповань, занесених до Зеленої книги України.

Характер фауни парку значною мірою визначають її географічне розташування, особливості рельєфу, розподіл та склад рослинності. Наяв-

ність на цій території значних площ листяних (дубових та грабово-дубових), мішаних (з переважанням дуба та сосни) та соснових лісів, заболочених ділянок і численних водотоків створюють широку гаму біотопів – саме це є причиною багатства та різноманітності фауни цього унікального куточка Українського Полісся.

У складі фауни Цуманської пуці переважають лісові види, значну частку становлять широкоареальні види – мешканці луків, водойм та боліт. Представлені тут і тварини-синантропи, які екологічно пов'язані з агроландшафтами, в тому числі й помешканнями людини. За узагальненими даними на території Цуманської пуці виявлено 249 видів хребетних тварин, з них кісткових риб – 23, земноводних – 11, плазунів – 7, птахів – 166, ссавців – 42 види.

На території національного парку зареєстровано 20 видів, занесених до Червоної книги України (ЧКУ), 7 видів, занесених до Європейського Червоного списку тварин (ЄЧС), що перебувають під загрозою зникнення у світовому масштабі та 15 видів, занесених до Червоного списку Міжнародного Союзу охорони природи (ЧС МСОП) (табл. 1).

Крім того, на території Ківерцівського НПП «Цуманська пуца» зустрічається 206 видів хребетних, віднесених до Конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі або Бернської конвенції, 31 вид птахів, віднесений до Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів, 3 види кажанів, віднесені до Угоди про збереження кажанів в Європі.

Також на території Цуманської пуці зустрічається 329 видів безхребетних тварин, серед яких 15 видів занесено до Червоної книги України, Бернської конвенції (Додаток II), Європейського Червоного списку тварин, що перебувають під загрозою зникнення у світовому масштабі, Червоного списку Міжнародного Союзу охорони природи.

У межах НПП «Цуманська пуца» знаходиться 16 природно-заповідних територій і об'єктів, з них ландшафтний заказник «Кормин» та комплексна пам'ятка природи «Горинські крутосхили» – загальнодержавного значення; інші місцевого значення – 2 загальнозоологічних заказника, 7 заповідних урочищ, 3 ботанічних пам'ятки природи, 1 парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва та 1 зоологічна пам'ятка природи [13].

«Кормин» – ландшафтний заказник загальнодержавного значення площею 549,0 га охоплює смугу завдовжки 13 км вздовж р. Кормин, а саме: заплаву річки з каналізованим руслом та частково – надзаплавну терасу, де переважає лісова і лучно-болотна рослинність. Найбільші площі серед лісового покриву займають дубово-березові, вільхові ліси, подекуди з домішкою ясена (*Fraxinus excelsior*). У пониззях зростають ліси чорновільхові кропив'яні й осокові, на підвищеннях рельєфу – грабово-дубові. У їхньому трав'яному покриві переважають анемони жовтецева (*Anemone ranunculoides*) і дібровна (*A. nemorosa*), переліска багаторічна (*Mercurialis perennis*), вороняче око звичайне (*Paris quadrifolia*), яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), рясти ущільнений (*Corydalis solida*)

Рідкісні види тварин на території НПП «Цуманська пуца»

Назва виду (українською)	Назва виду (латинською)	ЧКУ	ЄЧС	ЧС МСОП
Зубр (бізон європейський)	Bison bonasus	*	*	*
Видра річкова	Lutra lutra	*	*	*
Вовчок горішниковий	Muscardinus Kaup		*	
Борсук	Meles meles	*		
Норка європейська	Mustela lutreola	*		*
Бобер річковий	Castor fiber			*
Білка звичайна	Sciurus vulgaris			*
Горностай	Mustela erminea	*		
Рись звичайна	Lynx lynx	*	*	
Вовк	Canis lupus L.		*	
Сорокопуд сирій	Lanius excubitor	*		
Пугач	Bubo bubo	*		
Журавель сирій	Grus grus	*		
Балабан	Falco cherrug	*		
Орлан-білохвіст	Haliaeetus albicilla	*	*	
Беркут	Aquila chrysaetos	*		
Підорлик малий	Aquila pomarina	*		
Зміїд	Circaetus gallicus	*		
Лунь польовий	Circus cyaneus	*		
Скопа	Pandion haliaetus	*		
Гоголь	Bucephala clangula	*		
Чернь білоока	Aythya nyroca	*		*
Лелека чорний	Ciconia nigro	*		
Мідянка звичайна	Coronella austriaca	*		
Деркач	Crex crex		*	*
Баранець великий	Gallinago media			*
Ящірка живородна	Zootoca vivipara			*
Черепаша болотна	Emys orbicularis			*
Квакша	Hyla arborea			*
Кумка звичайна	Bombina bombina			*
Тритон гребенястий	Triturus cristatus			*
Бичок річковий	Ponticola rhodioni			*
Карась золотистий	Carassius carassius			*

Джерело: розроблено автором за даними [4; 5; 13]

та порожнистий (*C. sava*), пшінка весняна (*Ficaria verna*), рівноплідник рутвицелистий (*Isopyrum thalictroides*), зірочки жовті (*Gagea lutea*). На надзаплавній терасі є соснові та дубово-соснові лісові ділянки з домінуванням чорниці звичайної (*Vaccinium myrtillus*), подекуди трапляються заболочені соснові ліси зі сфагновими мохами, багном звичайним (*Ledum palustre*), пухівкою піхвовою (*Eriophorum vaginatum*). Ліси переважно 1–2 бонітету, віком близько 100 років. Торф'янисті луки із щучником дернистим (*Deschampsia cespitosa*), болотисті – з мітлицею повзучою (*Agrostis stolonifera*), осокою гострою (*Carex acuta*), лепешняком великим (*Glyceria maxima*), з гідрофільними видами: каложницею болотяною (*Caltha palustris*), півниками болотяними (*Iris pseudacorus*), жовтцем повзучим (*Ranunculus repens*), та справжні – з домінуванням костриці червоної (*Festuca rubra*) зосереджуються в прирусловій частині річки та в пониженнях рельєфу між лісовими ділянками. Болота переважно евтрофні з домінуванням осоки омської (*Carex omskiana*). Серед рідкісних видів, занесених у ЧКУ, у ландшафтному заказнику виявлені: меч-трава болотяна (*Cladium mariscus*),

вовчі ягоди пахучі (*Daphne sneogum*), молочай во-линський (*Euphorbia volhynica*), коручка болотяна (*Epipactis palustris*), товстянка звичайна (*Pinguicula vulgaris*), у Додаток 1 Бернської конвенції – кальдезія білозоролиста (*Caldesia parnassifolia*), у перелік регіонально рідкісних рослин – вужачка звичайна (*Ophioglossum vulgatum*). Типові види фауни: жаба озерна (*Rana ridibunda*), черепаха болотяна (*Emys orbicularis*), вуж звичайний (*Natrix natrix*), гадюка звичайна (*Vipera berus*), крижень (*Anas platyrhynchos*), орябок (*Tetrastes bonasia*), коловодник лісовий (*Tringa ochropus*), кутора водяна (*Neomys fodiens*), бобер (*Castor fiber*), лисиця руда (*Vulpes vulpes*), кабан дикий (*Sus scrofa*), сарна європейська (*Capreolus capreolus*) та ін. Із рідкісних червонокнижних видів трапляються: п'явка медична (*Hirudo medicinalis*), красуня-діва (*Calopteryx virgo*), махаон (*Papilio machaon*), райдужниця велика (*Apatura iris*), джміль моховий (*Bombus muscorum*), скопа (*Pandion haliaetus*), сорокопуд сирій (*Lanius excubitor*), видра річкова (*Lutra lutra*) та ін., а також деркач (*Crex crex*) – вид, занесений у міжнародні природоохоронні переліки: ЄЧС, ЧС МСОП.

«Горинські крутосхили» – комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення площею 30,0 га. На підвищеній ділянці лівого берега р. Горинь із крутим схилом до руслу охороняються грабово-дубові ліси з дубами (*Quercus robur*) віком близько 100 років та різновіковими грабами (*Carpinus betulus*) із домішкою берези повислої (*Betula pendula*), клена гостролистого (*Acer platanoides*), осики (*Populus tremula*), липи серцелистої (*Tilia cordata*) та сосново-дубові насадження. Окремими ділянками зростають високопродуктивні ялинники. Трав'яний покрив формують глуха кропива (*Lamium galeobdolon*), печіночниця звичайна (*Hepatica nobilis*), зірочник лісовий (*Stellaria holostea*), медунка темна (*Pulmonaria obscura*), осока пальчаста (*Carex digitata*), фіалки дивна (*Viola mirabilis*) і гірська (*V. montana*), просянка розлога (*Milium effusum*), чина весняна (*Lathyrus vtrnus*), веснівка дволиста (*Majanthemum bifolia*) та ін. Трапляється рідкісний вид, занесений у ЧКУ – гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis*). У лісах поширені вуж звичайний (*Natrix natrix*), припутень (*Columba palumbus*), зозуля звичайна (*Cuculus canorus*), одуд (*Urupa erops*), щеврик лісовий (*Anthus trivialis*), вівчарик-ковалик (*Phylloscopus collybita*), дрозди співочий (*Turdus philomelos*) та чорний (*T. merula*), синиці велика (*Parus major*) і блакитна (*P. caeruleus*), костогриз (*Coccothraustes coccothraustes*), їжак білочеревий (*Erinaceus roumanicus*), вивірка звичайна (*Sciurus vulgaris*), мишівка лісова (*Sicista betulina*) та ін. До ЧКУ занесені жук-олень (*Lucanus cervus*), махаон (*Papilio machaon*), мідянка (*Coronella austriaca*) та ін.

«Зубр» – загальнозоологічний заказник площею 5530 га, утворений для збереження насамперед волинської популяції зубра (*Bison bonasus*), що перебуває під загрозою зникнення у світовому масштабі. На державному рівні затверджений план дій для збереження й відновлення цього виду у фауні України, в області також розроблена та затверджена Регіональна програма збереження та відновлення зубра.

Bison bonasus – найбільший із ссавців Волині, у минулому був дуже поширений у Європі. З території Волині зник наприкінці XVII ст. через низьку природну плодючість, масштабне викорчовування лісу, розорювання земель і винищувальні облавні полювання. На початку XX ст. мешкав лише в Біловезькій Пущі (Білорусь). Реакліматизований у Звірівському та Муравищенському лісництвах Цуманського мисливського господарства у 1965 р. Поширений здебільшого на лісових ділянках із широкими галявинами й рідколіссям, деколи тварини заходять на заливні луки в річкових долинах та поля з озимими культурами біля лісу.

Заказник також забезпечує збереження високобіотетних дубових, дубово-соснових і соснових лісових насаджень, раритетних видів рослин і тварин: плауна річного (*Lysopteridium annotinum*), любки дволистої (*Platanthera bifolia*), лілії лісової (*Lilium martagon*), підсніжника білосніжного (*Galanthus nivalis*), коручки чемерникоподібної (*Eripactis helleborine*), красуні-дівки (*Calopteryx virgo*), жука-оленя (*Lucanus cervus*), вусача великого дубового західного (*Cerambyx cerdo*), ма-

хаона (*Papilio machaon*), стрічкарки тополевої (*Limenitis populi*), мідянки (*Coronella austriaca*), лелеки чорного (*Ciconia nigra*), гоголя (*Bucephala clangula*), підорлика малого (*Aquila pomarina*), змієїда (*Circaetus gallicus*), журавля сірого (*Grus grus*), пугача (*Bubo bubo*), сорокопуда сірого (*Lanius excubitor*), видри річкової (*Lutra lutra*), горностає (*Mustela erminea*) та ін., а також цінних видів мисливської фауни.

«Берестянський» – загальнозоологічний заказник площею 35,6 га, утворений для збереження заболоченого чорновільхового масиву, що є місцем розмноження бобрів річкових (*Castor fiber*), борової дичини, серед якої трапляються види ЧКУ, ЄЧС, ЧС МСОП: видра річкова (*Lutra lutra*), скопа (*Pandion haliaetus*). *Lutra lutra* заселяє річки, озера, стариці, ставки, чисельність якої скорочується через гідромеліоративні заходи та браконьєрство.

«Цуманська пуща» – заповідне урочище площею 8930,6 га, утворене для збереження лісових дубово-соснових із домішкою берези повислої (*Betula pendula*), осики (*Populus tremula*), горобини звичайної (*Sorbus aucuparia*) та грабово-дубових, чорновільхових насаджень із домішкою осики (*Populus tremula*), явора (*Acer pseudoplatanus*), ясена звичайного (*Fraxinus excelsior*) у низинних масиви із густим трав'яно-чагарничковим ярусом, де трапляються рідкісні види рослин (15 видів ЧКУ): плаун річний (*Lysopteridium annotinum*), лілія лісова (*Lilium martagon*), цибуля ведмежа (*Allium ursinum*), підсніжник білосніжний (*Galanthus nivalis*) та ін., мешкають типово лісові та рідкісні види тварин (занесені до ЧКУ, ЄЧС, ЧС МСОП, природоохоронних переліків міжнародних конвенцій і угод): лелека чорний (*Ciconia nigra*), підорлик малий (*Aquila pomarina*), пугач (*Bubo bubo*) та ін.

У 2004 році територія заказника «Чортове болото» площею 668 га увійшла до заповідного урочища «Цуманська пуща». Знаходиться болото неподалік сіл Берестяни та Знамирівка Ківерцівського району, раніше було значно більшого розміру і простягалось далі на південь. Через Чортове і поряд з ним проходить меліоративна система. Навпіл болото розділяє Радзівилівський канал із добудованими пізніше рукавами каналців.

Найбільшу площу займають купинноосокові угруповання осики омської (*Carex omskiana*) та зближеної (*C. arthropinquata* Schum). Також виявлено смуги берези повислої (*Betula pendula*) та пухнастої (*B. pubescens*), верби попелястої (*Salix cinerea*). Болотне різотрав'я представлене калюжницею болотною (*Caltha palustris* L.), плауном верболистим (*Lythrum salicaria*), бобівником трилистим (*Menyanthes trifoliata*), вовчим тілом болотним (*Comarum palustre*), жовтецем повзучим (*Ranunculus repens*), куничником сіруватим (*Calamagrostis canescens*) та ін. Значні популяції утворює рідкісна для регіону пухівка багатоклоскова (*Eriophorum angustifolium*). На периферії болота зростає смуга заболоченого лісу із вільхи, берези, ясена з наявністю в травостойі як лісових, так і болотних видів. У Берестянському лісництві над болотом на підвищеннях переважає середньовіковий і молодий дубово-грабовий ліс із значною участю берези та ясена. У трав'яному покриві переважає зі-

рочник ланцетовидний (*Stellaria holostea*), зеленчук (*Lamium galeobdolon*), копитняк (*Asarum europaeum*), перлівка поникла (*Melica nutans*) та рідкісні види – лілії лісової (*Lilium martagon*), любки зеленоквіткової (*Platanthera chlorantha*) та дволистої (*P. bifolia*), коручки чемерниковидної (*Eripactis helleborine*) та пальчатокорінника м'ясочервоного (*Dactylorhiza incarnata*). У смузі заболоченого лісу біля підніжжя схилу виявлено ділянки чорновільшняків (місцями зі старою вільхою) та вологих березових лісів із щучником дернистим (*Deschampsia cespitosa*). У лісах поряд з болотом зустрічаються дуби-велетні обхватом понад 300 см.

Чортове болото відзначається значним різноманіттям тваринного світу. Серед хребетних зустрічається понад 100 видів, переважно типово лісові та водно-болотні. У Радзивілівському каналі трапляються в'юни (*Misgurnus*), тритон звичайний (*Lissotriton vulgaris*), жаба гостроморда (*Rana argvalis*) та ставкова (*Pelophylax lessonae*), ящірка живородна (*Zootoca vivipara*), вуж звичайний (*Natrix natrix*) і гадюка звичайна (*Vipera berus*). Найширше представлено орнітофауна, до якої належать лунь очеретяний (*Circus aeruginosus*), канюк звичайний (*Buteo buteo*), баранець великий (*Gallinago media*), припугнет (*Columba palumbus*), сова сіра (*Strix aluco*), зозуля (*Cuculus canorus*), оруд (*Urupa erops*), дятли (*Dendrocopos*), сорокопуд-жулан (*Lanius collurio*), сойка (*Garrulus glandarius*), крук (*Corvus corax*), вівчарик весняний (*Phylloscopus trochilus*) та ковалик (*P. collybita*), вільшанка (*Erithacus rubecula*), соловейко східний (*Luscinia luscinia*), дрозди співочий (*Turdus philomelos*) та чорний (*T. merula*), синиці велика (*Parus major*) та блакитна (*P. caeruleus*), зяблик (*Fringilla coelebs*) та ін. Ссавці представлено їжаком білочеревим (*Erinaceus roumanicus*), кротом європейським (*Talpa europaea*), лисицею звичайною (*Vulpes vulpes*), бобрим річковим (*Castor fiber*), білкою звичайною (*Sciurus vulgaris*), мишою лучною (*Micromys minutus*), норицею водяною (*Arvicola amphibius*), кабаном звичайним (*Sus scrofa*), козулею європейською (*Capreolus capreolus*) та лосем (*Alces alces*). Також в захищених ділянках лісу та у важкодоступних ділянках болота зустрічається вовк (*Canis lupus L.*), переважно поодинокі прохідні особини, або зграї із декількох особин.

«Божетарня Культура» – заповідне урочище площею 329,0 га, утворене для охорони лісових високобонітетних насаджень сосни звичайної (*Pinus sylvestris*), дуба черешчатого (*Quercus robur*), ялини європейської (*Picea abies*), липи сердцелистої (*Tilia cordata*), сформованих на пагорбах і в ярах.

«Дубово-сосновий ліс-1» – заповідне урочище площею 29,6 га, утворене для охорони високобонітетного насадження (1 А) сосни звичайної (*Pinus sylvestris*) із домішкою дуба черешчатого (*Quercus robur*) віком близько 80 років.

«Дубово-сосновий ліс-2» – заповідне урочище площею 45,5 га, утворене для збереження високобонітетного лісового масиву із сосни звичайної (*Pinus sylvestris*) із домішкою дуба черешчатого (*Quercus robur*), що зберігся в природному стані, віком 80 років.

«Дубово-сосновий ліс-3» – заповідне урочище площею 100,9 га, утворене для збереження високобонітетного лісового масиву (1 А) із сосни звичайної (*Pinus sylvestris*) із домішкою дуба черешчатого (*Quercus robur*), що зберігся в природному стані, віком близько 80 років – місце розмноження понад 40 видів птахів, переважно горобцеподібних.

«Дубово-сосновий ліс-4» – заповідне урочище площею 50,6 га, утворене для збереження високобонітетних насаджень (1 А) сосни звичайної (*Pinus sylvestris*) із домішкою дуба черешчатого (*Quercus robur*) віком понад 60 років.

«Дубово-сосновий ліс-5» – заповідне урочище площею 23,5 га, утворене для збереження високобонітетного лісового масиву (1 А, 1, 2) сосни звичайної (*Pinus sylvestris*) із домішкою дуба черешчатого (*Quercus robur*), що зберігся в природному стані, віком до 100 років – місце розмноження горобцеподібних птахів.

«Богуславський ялиник» – ботанічна пам'ятка природи площею 5,9 га, утворена для охорони високобонітетного лісу природного походження з ялини європейської (*Picea abies*) віком понад 90 років.

«Ділянка дубового лісу» – ботанічна пам'ятка природи площею 14 га, утворена для охорони високобонітетних дубових насаджень (*Quercus robur*) віком близько 170 років.

«Дубово-соснове насадження» – ботанічна пам'ятка природи площею 3,2 га, утворена для збереження високобонітетного насадження сосни звичайної (*Pinus sylvestris*) із домішкою дуба звичайного (*Quercus robur*) віком понад 70 років.

«Макаревичівський» – парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва площею 0,9 га на території Омельненської сільської ради в північно-західній частині с. Омельне (вул. Паркова), створений для охорони парку, що його заклав у 1836–1838 рр. біля власного маєтку видатний польський письменник публіцист, історик, громадський діяч Юзеф Ігнатій Крашевський, який близько 20 років прожив на Волині. Ю.І. Крашевський народився на Берестейщині. Мешкав у трьох волинських селах: Омельному Ківерцівського, Городку Луцького, Губині Локачинського районів, написав за цей час свої найкращі твори: «Остап Бондарчук», «Хата за селом», «Історія кілка в тині», «Два світи», «Уляна» тощо. Окремими осередками в парку збереглися вікові насадження кленів несправжньооплатанового (явору) (*Acer pseudoplatanus*) і гостролистого (*A. platanoides*), липи сердцелистої (*Tilia cordata*).

«Урочище Ревні» – зоологічна пам'ятка природи площею 7,0 га, утворена для збереження високобонітетних насаджень сосни звичайної (*Pinus sylvestris*), у яких мешкає багато представників лісової південнополіської фауни.

НПП «Цманська пуца» розташований у межах Степанського курортного району, який характеризується наявністю значних площ хвойних, березових та дубових насаджень. Для рекреаційних цілей велике значення має здатність лісу виділяти кисень і фітонциди, які забезпечують зниження кількості бактерій і мікробів в лісовому повітрі, покращують санітарно-гігієнічні умови відпочинку [5; 10].

Курортними чинниками даного району є сприятливі кліматичні умови, лікувально-торфові гра-

зі та мінеральні води (с. Журавичі, с. Сильне, с. Грем'яче). Поблизу с. Грем'яче Ківерцівського району, у основи бору НПП «Цуманська Пуца», на березі великого водного плеса, в екологічно чистій зоні функціонує санаторій матері і дитини «Пролісок». Санаторій має власне джерело хлоридно-натрієво-бромної мінеральної води «Проліскова».

Протягом 2016-2017 рр. розроблено 10 туристичних маршрутів, які пролягають як територією Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуца», так і прилеглими територіями. З них 6 веломаршрутів, протяжністю 25-60 км, 2 водних «По річці Путилівці» та «До Горинських крутосхилів», 1 піший «До Городищенських дубів» і 1 автомаршрут «Довкола Цуманської пуці». Маршрути пролягають цікавими місцями природи, поблизу історико-культурних пам'яток та об'єктів природо-заповідного фонду. Серед історико-культурних пам'яток: Олицький замок – резиденція роду Радзивилів, архітектурний комплекс Свято-Миколаївського монастиря, джерело «Святий Дух», руїни маєтку письменниці Габрієлі Запольської, старий млин в с. Кульчин, давньоруське городище XII–XIII ст., пам'ятний знак на братській могилі воїнам I-ої Світової війни, польське військове кладовище, пам'ятник та меморіал на місці спаленого під час Другої світової війни містечка Трохимброд, місця боїв УПА, червоних партизанів та військ польської самооборони та ін. Також розроблено екологічні стежки національним парком «Цуманська пуца» [5].

Для того, щоб парк «Цуманська пуца» перспективно розвивався в туристично-рекреаційному напрямі необхідно: 1) розширити спектр рекреаційного використання природно-заповід-

них об'єктів та регулювати туристичні потоки на їхніх територіях; 2) збільшити поінформованість населення про самі об'єкти ПЗФ та правила поведінки на їхній території; 3) проводити постійні роботи з благоустрою об'єктів ПЗФ; 4) розробити науково-практичні рекомендації щодо попередження ризиків рекреаційно-туристичної дигресії та зменшення впливу рекреаційної діяльності на ландшафти НПП; 5) вдосконалити рекламно-інформаційне забезпечення туристичних маршрутів та екологічних стежок, активно співпрацювати із засобами масової інформації: проводити семінари, диспути; 6) розширити форми співпраці з місцевими мешканцями щодо надання послуг рекреантам (проведення екскурсій, реалізація продукції власного виробництва тощо); 7) створити умови для організованого та ефективного туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони природних комплексів та об'єктів; 8) забезпечити попит рекреантів на загальнооздоровчий, культурно-пізнавальний відпочинок, туризм, любительське та спортивне рибальство, відповідно до режиму території парку [5; 7].

Висновки. Таким чином, природно-заповідні об'єкти та території НПП «Цуманська пуца» виконують функції скарбниці унікальних і типових ландшафтів Волинського Полісся, є базами досліджень еталонних природних комплексів та своєрідними «живими лабораторіями». Тому раціональне використання об'єктів природно-заповідного фонду Цуманської пуці допоможе не тільки зберегти біорізноманіття регіону, а й сприятиме належному рекреаційному освоєнню території в пізнавальному, естетичному та економічному напрямках.

Список літератури:

1. Андриєнко Т.Л. Система категорій природно-заповідного фонду України та питання її оптимізації / Т.Л. Андриєнко, В.А. Онищенко, М.Л. Клестов та ін. [за ред. д. б. н., проф. Т.Л. Андриєнко]. – К.: Фітосоціоцентр, 2001. – 60 с.
2. Гулай Л.Д. Характеристика природно-заповідного фонду Волинської області / Л.Д. Гулай, Б.І. Сакура // Людина та довкілля. Проблеми неоекології. – 2016. – № 3-4(26). – С. 62-68. – Режим доступу: http://journals.urau.ua/ludina_dov/issue/view/5191.
3. Джам О. Ківерцівський національний природний парк «Цуманська пуца»: перспективи діяльності / О. Джам // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Географічні науки. – 2013. – № 6. – С. 192-195. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvvnug_2013_6_36.
4. Екологічний паспорт Волинської області. – Режим доступу: <http://voladm.gov.ua/ekologichnij-pasport-volinskoj-oblasti>.
5. Ківерцівський національний природний парк «Цуманська пуца». – Режим доступу: <http://knpp.com.ua>.
6. Зузук Ф.В. Долина р. Прип'яті як складова частина структури Української екологічної мережі на території Волинської області / Ф.В. Зузук, Л.К. Колошко, З.К. Карпук, О.Л. Димшиць // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту імені Лесі Українки. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2010. – № 17. – С. 18-31.
7. Ковальчук І.П. Природно-заповідна мережа Волинської області: параметри сучасного стану, показники динаміки, картографічні моделі / І.П. Ковальчук, В.О. Фесюк, Т.С. Павловська, О.В. Рудик // Часопис картографії. – 2013. – Вип. 8. – С. 64-78. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ktvsh_2013_8_7.
8. Коніщук В.В. Тенденції екологічних змін природних комплексів Черемського болотного масиву і Західного Полісся загалом унаслідок глобального потепління та осушувальної меліорації / В.В. Коніщук // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту імені Лесі Українки. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – № 11 (Ч. II). – С. 116-122.
9. Коцун Л.О. Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва Волинського Полісся / Л.О. Коцун, Б.Б. Коцун // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту імені Лесі Українки. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – № 11 (Ч. II). – С. 162-166.
10. Мельничук М.М. Сучасний стан і перспективи розвитку туристичної та рекреаційної діяльності Волинської області / М.М. Мельничук, С.Д. Уєвич, В.С. Чернець, Л.В. Гладич, Т.П. Безсмертнюк // Наукові записки Терноп. нац. пед. ун-ту імені Володимира Гнатюка. Сер. : Географія. – 2013. – № 2. – С. 101-115. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPUg_2013_2_17.
11. Мольчак Я.О. Оцінка рекреаційної сприйнятливості об'єктів природно-заповідного фонду Волинської області / Я.О. Мольчак, В.О. Фесюк, І.Я. Мисковець. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eko-kremen.mvkl.ua/sborn2004_02_01.shtml.

12. Об'єкти природно-заповідного фонду Волинської височини [Мельник В.І., Кузьмішина І.І., Коцун Л.О., Войтюк В.П., Лісовська Т.П.] // Природа Західного Полісся та прилеглих територій: Зб. наук. пр. – Розділ II. Біологія. 2010. – № 7. – С. 117–136.
13. Природно-заповідний фонд Волинської області. – Режим доступу: <http://eco.voladm.gov.ua/category/all/locality=1>.
14. Сулік Л. Аналіз структури та геопросторового розподілу природно-заповідного фонду Волинського Полісся як важливої складової екотуристичного потенціалу регіону / Л. Сулік, Д. Кричевська // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – 2014. – Випуск 47. – С. 273–280.
15. Химин М.В. Сучасний стан природно-заповідного фонду Волинської та Рівненської областей / М.В. Химин // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту імені Лесі Українки. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – № 11 (Ч. II). – С. 47–55.
16. Царик П.Л. Регіональна екологічна мережа: географічні аспекти формування і розвитку (на матеріалі Тернопільської області) // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук. Спеціальність 11.00.11 – конструктивна географія та раціональне використання природних ресурсів. – Чернівці, 2005. – 20 с.
17. Черчик Л.М. Рекреаційна цінність території національного природного парку «Прип'ять-Стохід» / Л. М. Черчик, О. В. Міщенко // Природа Західного Полісся та прилеглих територій: зб. наук. пр. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2012. – № 9. – С. 129–134.

Мезенцева И.В.

Академия рекреационных технологий и права

ХАРАКТЕРИСТИКА КИВЕРЦОВСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКА «ЦУМАНСКАЯ ПУЩА»

Аннотация

В статье исследовано сосояние природно-заповедных территорий и объектов национального природного парка (НПП) «Цуманская пушча». Предоставлено характеристику парка «Цуманская пушча» (географическое расположение, особенности рельефа, водные объекты, почвы). Проанализировано биологическое и ландшафтное многообразие Цуманской пушчи. Рассмотрен туристическо-рекреационный потенциал парка. Предложены перспективные направления развития парка «Цуманская пушча».

Ключевые слова: национальный природный парк, природно-заповедные территории и объекты, биологическое многообразие, туристическо-рекреационный потенциал, экотуристические маршруты.

Mezentseva I.V.

Academy of Recreational Technologies and Law

CHARACTERISTICS OF KIVERTSI NATIONAL PARK «TSUMANSKA PUSHCHA»

Summary

In the article the state of the protected natural areas and objects of the National Natural Park (NNP) «Tsumanska Pushcha» has been investigated. The characteristic of the Tsumanska Pushcha (geographic location, features of the relief, water objects, soils) has been given. The biological and landscape diversity of Tsumanska Puscha has been analyzed. The tourism and recreation potential of the park has been considered. The perspective directions of development of Tsumanska Pushcha have been offered.

Keywords: national natural park, nature reserves and objects, biodiversity, tourism and recreation potential, ecotourism routes.